

Портфоліо як одна з форм оцінювання та саморефлексії ліцеїстів

Ліцейна освіта пов'язана з високою якістю навчання, міцністю та систематичністю знань, направленістю навчання на розвиток інтелекту, пам'яті, уваги учнів, на виховання гармонійної, соціально активної особистості. Випускники ліцеїв завжди визначались широким світоглядом, високим рівнем грамотності та інформаційної культури.

Зміни, що відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві, вимагають реформування освіти як соціального інструменту шляхом формування компетентності учнів, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, набутих завдяки навчанню. Оскільки поняття компетентності не зводиться лише до знань і навичок, а належить до сфери складних якостей особистості, визначення компетенцій, яких потребує сьогодення [4], спричинило модифікацію цілей та завдань, що постали перед освітою ХХІ століття. Поступово традиційні методи навчання замінюються інноваційними, де передбачено зміщення акцентів у навчальній діяльності, її спрямування на інтелектуальний розвиток учнів за рахунок зменшення долі репродуктивної праці, залучення учнів до дослідницької діяльності, збільшення кількості завдань для пояснення навколишнього світу тощо [1]. Певний досвід інтелектуального розвитку учнів накопичено і в ліцеї „Наукова зміна”. Значна роль у цьому процесі відведена навчальній дисципліні „інформатика”.

Зауважимо, що компетенції як інтегрований результат навчальної діяльності учнів формуються передусім на основі опанування змісту загальної середньої освіти за умови, що:

- в центрі уваги знаходиться учень, його індивідуальні особливості та здібності, пізнавальна та творча діяльність;
- відповідальність за успіх навчальної діяльності переважно учні беруть на себе;

- головна мета такого навчання – розвиток інтелектуальних і творчих здібностей учнів, усвідомлення ними моральних цінностей, що згодом дозволить їм стати здатними до самореалізації, самостійного мислення, прийняття важливих рішень; вміння працювати над розв'язуванням важливих проблем як самостійно, так і в колективі;

- роль учителя у навчальному процесі дуже відповідальна, але зовсім відмінна від тієї, що орієнтована на традиційне навчання;

- навчальна діяльність учнів має сприяти розвитку критичного та творчого мислення.

Існує декілька систем, які допомагають вчителям визначати навчальні цілі і методи розвитку учнів. У 1956 році Бенджамін Блум,

Рис.1

професор Чикагського університету (США), запропонував багаторівневу структуру розумової діяльності учнів [10]. Для визначення рівня розвитку в учнів навичок творчого та критичного мислення Блум виділив шість рівнів мислення. На першому, базовому, рівні знаходяться знання, а вище – послідовно розуміння, використання, аналіз, синтез та оцінювання фактів та інформації, їх застосування для розв'язування завдань реального життя та в навчальній діяльності (Рис.1).

На жаль, існуюча система оцінювання не дозволяє показати (на рівні документа про загальну середню освіту) весь діапазон та глибину розвитку учнів. Одним із суттєвих недоліків традиційної системи оцінювання є її неповнота, обмеженість, а також не зорієнтованість оціночного акту на можливості дітей різних вікових груп.

У 90-х роках ХХ століття у руслі загального процесу модернізації освіти закономірно постало питання про необхідність модифікації існуючої п'ятибальної шкали оцінок, наслідком чого стало введення 12-бальної шкали оцінювання учнівських досягнень [4]. Та, без сумніву, введення нової шкали не зняло протиріччя між існуючою системою оцінювання, інтелектуальним розвитком учнів та формуванням основних компетенцій. Серед об'єктів оцінювання навчальних досягнень учнів і досі переважають знання та навички, а основними функціями залишаються контролююча, навчальна та діагностично-коригуюча, в той час як деклароване оцінювання досвіду творчої діяльності учнів та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності вимагає добору та впровадження нових форм та методів оцінювання для забезпечення стимулюючо-мотиваційної та виховної функцій оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

Не претендуючи на остаточне розв'язання зазначеної проблеми, пропонуємо розглянути портфоліо як одну з форм оцінювання індивідуальних досягнень ліцеїстів. Кінцевою метою навчального портфоліо багато з авторів бачать у доведенні прогресу навчання за результатами, за прикладеними зусиллями, за продуктами навчально-дослідницької діяльності, що мають матеріальне вираження.

Термін *«портфоліо»* не є новим, він прийшов у педагогіку з політики та бізнесу; кожному знайомі поняття: «міністерський портфель», «портфель інвестицій» тощо. Портфоліо можуть бути службовими, професійними, діловими та бути представленими як у текстовому форматі, так і в електронному вигляді. Це надає портфоліо впорядкованості у використанні зацікавленими особами: вчителями, батьками, однокласниками, адміністрацією тощо.

Основна мета створення та представлення портфоліо – «показати все, на що ти здатен».

Педагогічна філософія портфоліо передбачає:

- зміщення акценту з того, що учень не знає та не вміє, на те, що учень знає та вміє по даній темі, розділу, предмету;
- інтеграцію кількісної та якісної оцінок;
- перенесення педагогічного наголосу з оцінки на самооцінку.

Склад портфоліо залежить від конкретних цілей навчання. Саме цілі і є свідченням зусиль, досягнень та прогресу в навчанні. А щоб досягти поставлених цілей навчання (головна – розвиток інтелектуальних та творчих здібностей учнів, моральних цінностей з метою самореалізації випускника, спонукання до самостійного мислення, прийняття рішень), необхідно більше уваги приділити формуванню в учнів здатності до об'єктивної самооцінки – рефлексії, якщо говорити психологічними термінами.

У наш час не тільки школа може представити вичерпну інформацію про учнів: їх знання, вміння, досягнення тощо. Є багато різних закладів: художні та музичні школи, освітні центри тощо, що мають величезний освітній потенціал та мають реальний вплив на розвиток учнів, а результати, що досягаються учнями в позашкільних установах, вкрай важливі для оцінювання їх розвитку та спрямованості навчання. Вони мають бути враховані при визначенні подальшого профілю навчання.

Існують різні підходи до визначення терміну «портфоліо» [6, 10]:

- *Портфоліо* – це спосіб фіксації, накопичення та оцінювання досягнень школярів у визначений термін його навчання. Портфоліо відноситься до розряду «аутентичних» (істинних, найбільш близьких до реального оцінювання) індивідуалізованих оцінок, орієнтованих не тільки на процес оцінювання, але і самооцінювання.

- *Портфоліо* – робоча файлова тека, що документує набутий учнями досвід та фіксує їх досягнення.

Незважаючи на різні підходи у визначенні, можна з впевненістю відмітити, що портфоліо доповнює існуючі контрольні-оціночні засоби, направлені на перевірку репродуктивного рівня засвоєння інформації, фактологічних та алгоритмічних знань та вмінь, включаючи іспити. Портфоліо дозволяє враховувати результати, що досягнуті учнем у різних видах діяльності – навчальній, творчій, соціальній, комунікативній тощо, що відповідає основним компетенціям і є важливим елементом практико-орієнтованого підходу до навчання. Для ліцеїстів, що мають допитливий розум і займають активну життєву позицію, відображення власних досягнень у доповнення до загальноосвітніх є вкрай важливим.

Ми вважаємо, що портфоліо є не тільки сучасною ефективною формою оцінювання та рефлексії учнів, але й сприяє розв'язанню наступних завдань:

- постійно підтримувати високу навчальну мотивацію учнів;
- заохочувати їх активність та самостійність, розширювати можливості навчання та самоосвіти;
- розвивати навички рефлексивної та оціночної діяльності учнів;
- формувати вміння вчитись – ставити мету, планувати та організовувати власну навчальну діяльність.

То як же привести учня до вершини піраміди Блума та трансформувати портфель учня (базові знання) у портфоліо конкурентноспроможного випускника?

Спочатку поглянемо на „портфель учня” дещо з іншого боку [6]. Поняття „Портфель учня” відноситься до нової педагогічної технології, що якнайкраще вписується в дидактичну систему розвивального особистісно-орієнтованого навчання та надає йому певної цілісності та завершеності.

Проблема формування здатності до саморефлексії давно висувалась вітчизняними та зарубіжними психологами як надзвичайно важлива для гармонійного розвитку особистості. Розроблено чимало тестів та методик визначання самооцінки учнів (роботи Юдіної О.Н., Г.А.Вайзера та ін.), які вдало застосовуються вчителями і психологами. Та до сих пір значно більше уваги приділяється зовнішньому оцінюванню з боку вчителя, батьків, іноді інших учнів. Разом з тим для Д.Б. Ельконіна основним критерієм розумового розвитку дитини є правильно організована структура діяльності з її компонентами – постановкою завдання,

набором засобів, самоконтролем, самооцінюванням, а також правильне співвідношення предметних та символічних планів у навчальній діяльності.

Поняття самооцінювання значно ширше поняття самоконтролю та самоперевірки. Важливо, щоб учень був здатен адекватно оцінити свої знання, вчинки, можливості. Ми вважаємо, що саме застосування технології «Портфель учня» сприяє формуванню необхідних навичок рефлексії. Адже це комплект власних матеріалів (самостійні роботи, твори, тести, творчі роботи, реферати, проекти тощо) учня, поданих разом із відповідними критеріями оцінювання для оприлюднення. Публічному представленню окремих робіт чи всього „Портфеля” передують пояснення учня, чому він вважає за необхідне представити до оцінювання саме ці роботи. *Головне – аргументоване та обґрунтоване самооцінювання учня з подальшою корекцією помилок.* Учень виставляє свій „Портфель” на презентацію в класі чи групі, на учнівській конференції чи батьківських зборах. Подібний „Портфель” може створюватись не тільки при оцінюванні академічних успіхів, а й комунікативних, спортивних, соціальних тощо.

До принципів запропонованої технології належать:

- самооцінка результатів (проміжних, кінцевих) – вміння приймати самостійні рішення в процесі пізнання, прогнозувати наслідки цих рішень, проводити відповідну корекцію; здатність до комунікації (участь у дискусії, вміння аргументувати свою позицію, докладно, грамотно, лаконічно пояснювати матеріал іншим);

- систематичність та регулярність самомоніторингу;
- структуризація матеріалів „Портфеля”, логічність та грамотність ведення всіх супроводжуваних матеріалів;

- культура ведення документації, естетичність оформлення;
- цілісність, тематична завершеність поданих у „Портфелі” матеріалів;
- наочність, обґрунтованість презентації „Портфеля” учнем.

Підходи до створення „Портфеля” можуть бути різними в залежності від навчального предмету, термінів створення, віку учнів тощо. Та в будь-якому разі навчальна діяльність учнів стає більш свідомою, з’являється відповідальність за свою працю, створюється цілісна картина просування учня в тій чи іншій галузі. Комп’ютерні ж технології дозволяють створювати електронні портфоліо. Адже комп’ютерні програми дозволяють створювати, редагувати, видаляти, поповнювати, компактно зберігати документи, здійснювати їх швидкий пошук та у відповідній формі презентувати їх зміст. Оскільки вміння та навички, що формуються саме при навчанні інформатики, в сучасних умовах носять загальнокультурний, загальноінтелектуальний характер і можуть бути перенесені на вивчення інших предметів з метою створення цілісного інформаційного простору знань, пропонуємо до розгляду приклади портфоліо, створені учнями в процесі навчання інформатики.

Коли слід застосовувати запроповану педагогічну технологію задля отримання максимального ефекту? Наша пропозиція: з того часу, як учень з портфелем прийшов до комп’ютерного класу. Наприклад, у 1-3 класах при навчанні за програмою „Сходинки до інформатики”. Так, Березіна Валерія, викладач інформатики середньої загальноосвітньої школи № 88, що викладає інформатику в молодших класах та працює за програмою „Сходинки до інформатики, під час проходження тренінгу за програмою Intel® ”Навчання для майбутнього” [10]

розробила проект „Малюнок без фарби”, який у свою чергу мав практичну реалізацію в II півріччі 2004-2005 н.р. відповідно до тематичного планування. Зупинимось на цьому докладніше.

Чи потрібна нам фантазія? Що краще - малювати на стінах чи за допомогою комп'ютера? Що таке графічний малюнок? Ці чи подібні питання стали поштовхом для збудження пізнавальної активності маленьких художників, фантазерів, дослідників. На уроках інформатики при вивченні основ роботи з графічним редактором Paint шляхом створення „малюнків без фарби” вони досліджували переваги (чи недоліки) простих графічних редакторів при створенні малюнків в порівнянні з подібною роботою на уроках малювання, можливості застосування фантазії для здійснення своїх мрій і тим самим долали „перші сходинки” до реалізації власних життєвих проєктів. За допомогою вчителя та учнів старших класів третьокласники працювали у якості дизайнерів при створенні власних презентацій засобами Power Point, журналістами, що розміщували публікації з анонсом подій та відгуками щодо запропонованої форми роботи в класному куточку чи в шкільній газеті, і навіть розробниками веб-сайту (Publisher), на якому теж були розміщені подані роботи, і де учні інших класів, друзі та батьки мали змогу обрати найкращий, на їх погляд, малюнок (Рис. 2а, 2б). А перші успіхи юних дослідників (створені ними малюнки, презентації, публікації) були показані батькам та адміністрації школи. Результатом проєкту стала виставка найкращих робіт і фоторепортаж у шкільній газеті. Від себе зазначимо, що учні були в захваті, а вчитель мав змогу не тільки виконати програму, а за вісім сорокап'ятихвилинних уроків досяг інших, не менш важливих цілей:

- навчити працювати з графічними програмами, беручи за основу сприйняття дитини, на прикладі малюнка та фантазії;
- розвивати в дитини вміння і знання, забезпечити високий рівень індивідуальної, групової та колективної роботи, сприяти розвитку дитини;
- сприяти розвитку в учнів мислення високого рівня та формувати навички саморефлексії.

Рис. 2а

Рис. 2б

Що ж до портфоліо, то в даному випадку їх можна поділити на дві категорії:

- *портфоліо вчителя* (Рис.3) з поданням матеріалів даного проекту, яке в свою чергу можна розглядати і як одну з форм оцінювання професіоналізму вчителя. Зауважимо, що в загалі учительське професійне портфоліо може містити набір кращих конспектів, поурочних та тематичних планів, дидактичних матеріалів, документів, статей, фотографій, різних форм оцінювання учнів, кращих учнівських робіт та прикладів, розроблених вчителем для учнів.
- *учнівські портфоліо*, що є складовими учительського (розділ учнівські приклади), де маленькі школярі мають змогу показати свої кращі малюнки, фотографії, вірші, враження тощо і зробити перші кроки до самооцінювання та залучитись до проектної діяльності.

Розглянемо ще декілька прикладів. Так, при навчанні інформатики в сьомих класах можна запропонувати учням доповнити ілюстрації, подані в підручнику „Інформатика-7”[5], власними. Особливо широкі можливості для цього - при вивченні розділу „Інформація”.

Створюючи „портфоліо ілюстратора”, учні:

- розглядають поняття інформації та її властивостей з невідстроченою практичною реалізацією (добір з наступним обговоренням ілюстрацій до понять „повідомлення”, „інтерпретація”, „об’єкт” тощо);

- виконуючи добір необхідного ілюстративного матеріалу, на практиці застосовують всі операції над повідомленнями (пошук, отримання, збереження, обробка, впорядкування, передавання, впорядкування);

- навчаються отримувати та опрацьовувати інформацію з різних джерел (сканування зображень, пошук в Інтернеті, створення ілюстрації за допомогою графічного редактора тощо);

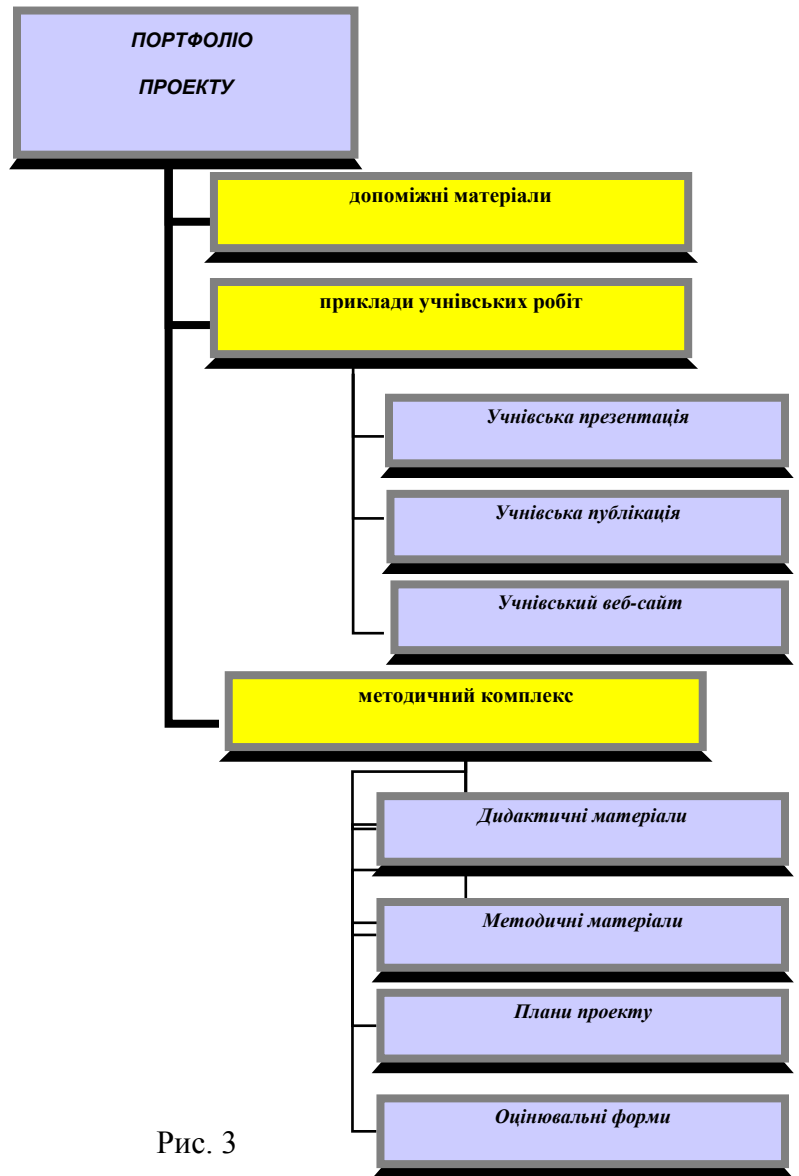

Рис. 3

▪ „вивчаючи різноманітні повідомлення, перевіряючи на їх основі будь-які можливі припущення, тобто здійснюючи *аналіз* повідомлень, з наявних повідомлень виводять різні твердження та їх обґрунтування, висновки, узагальнення, тобто *здобувають інформацію*, подаючи результати у вигляді нових повідомлень, нових правил, тверджень, виявлених закономірностей, здійснюючи в такий спосіб *синтез нових знань, нової інформації*” [5, с.16], вчитель природно розвиває в учнів навички мислення високого рівня.

Враховуючи важливість критичного мислення як способу опрацювання інформації при формуванні компетентності учнів, пропонуємо деякі міркування з цього приводу. Одним із способів визначення стилю мислення людини є протокол мислення вголос (фіксація послідовності мисленневих операцій, проведених учнем при розв’язуванні конкретної задачі) [7]. Наступний аналіз створеного протоколу є підставою для розуміння та вдосконалення протоколів (способів) мислення. Зауважимо, коли педагоги подають методику розв’язання задачі, вони тим самим демонструють структуру та спосіб мислення при опрацюванні інформації, і учні в такий спосіб мають змогу краще зрозуміти приховані причинно-наслідкові зв’язки. Комп’ютерні технології дозволяють створювати веб-квести, електронний аналог протоколу мислення, де учні подають свої варіанти розв’язання завдання як поставленого вчителем (задається структура, план чи етапи розв’язання), так і сформульованого самостійно. Веб-квест, що може бути представлений у вигляді гіпертексту, презентації чи веб-сайту, в якому за рахунок використання зовнішніх і внутрішніх гіперпосилань та вбудованих об’єктів учні мають змогу відобразити логіку розв’язування завдання з послідовним уточненням і власними коментарями та продемонструвати різні підходи та способи його реалізації.

При цьому вчитель має дотримуватись основних стратегій критичного мислення, до яких належать[7]:

- пошук різних шляхів досягнення мети з наступним оцінюванням та оптимізацією;
- формулювання ключових (сутнісних) питань, визначення наявності проблеми та постановку завдання;
- оцінювання якості ідеї за наслідками її реалізації;
- складання приблизного плану пошуку розв’язання завдання. Учні мають знати релевантну інформацію, яка зберігається в їхній пам’яті, способи її активізації, розуміти, яким чином переплітаються знання в різних галузях знань. Такий план має включати розпізнання невідомих фактів, цільовий пошук інформації, побудову серії ймовірних рішень;
- стимулювання оригінальних ідей та запобігання навішування ярликів. Останнє призводить до втрати гнучкості мислення та є суттєвою перешкодою для формування компетентності саморозвитку та самоосвіти.

Використання веб-квестів як елементів портфоліо дозволяє розглянути різні модальності мислення [7], визначити оптимальні стратегії розв’язування завдань та їх залежність від модальності мислення. Свідома активація певної модальності часто використовується в критичному мисленні, що у свою чергу сприяє формуванню інформаційної компетентності учнів і дозволить досягти учнями високого рівня навчальних досягнень у предметній галузі інформатики згідно існуючих критеріїв оцінювання[4, с.93].

Іншим варіантом може бути портфоліо (індивідуальне чи колективне) творчих робіт учнів за завданнями вчителя. Наприклад, „кодування повідомлень” може відбуватись у формі ребусів, запропонованих для розкодування вчителем [8] чи створених учнями власноруч засобами графічного (Paint) чи текстового (Word) редактора (Рис. 4). Працюючи над портфоліо в такий спосіб, учні розвивають логічне мислення, опановують мистецтво дизайну, а вчитель має змогу поповнювати дидактичний матеріал власного вчительського портфоліо до даної теми.

(оператор)

Рис. 4

Зауважимо, що для даного віку учнів структуру, планування та організацію проекту бере на себе вчитель, можливо, за підтримки старшокласників. Пізніше, коли учні до цього будуть готові, вчитель зможе виступати в ролі координатора, співавтора, консультанта. Тоді в залежності від профілю навчання, можливостей навчального закладу, інтересів учнів портфоліо може складатись з результатів проведення окремих видів дослідницької діяльності (практикуми, лабораторні роботи, навчальні проекти тощо).

Працюючи над портфоліо слід враховувати:

- цільову аудиторію;
- мету;
- структуру – можна розміщувати документи, веб-квести, а також „живі свідчення” виконаної чи запланованої до виконання роботи (стандарти, плани, приклади робіт);
- відгуки на роботу, рекомендаційні листи.

А що таке портфоліо випускника? Чи є відмінність між портфелем учня?

Оскільки портфоліо – це впорядкована збірка матеріалів, підібраних з певною метою (наприклад, для художника це фотографії його робіт, начерки здійснених та майбутніх проектів; таке портфоліо необхідне під час підписання нових угод, організації виставок, публікацій тощо), для старшокласників пропонуються наступні розділи портфоліо:

- „Портфоліо документів”, де представлені сертифікати, офіційно визнані на міжнародному, державному чи регіональному рівні, конкурсів, олімпіад, змагань, турнірів тощо, документи про участь у соціальних чи науково-дослідницьких проектах, сертифікати про проходження тестування, наприклад, TOEFL, здобуття певної кваліфікації та ін.;

- „Портфоліо робіт”, де розміщуються представлені учнем роботи (публікації, фотографії, презентації, комп’ютерні програми, веб-сайти тощо), проекти, дослідження, проведені ним самостійно чи у співпраці з іншими в процесі профільного навчання (спецкурси, курси за вибором, літня практика тощо), при

навчанні в закладах додаткової освіти (палаці дітей та юнацтва, заочні школи тощо); також можуть бути представлені сертифікати навчання, конкурсів, змагань, що не мають „офіційного визнання”;

• „*Портфоліо відгуків*” містить відгуки про творчі роботи, дослідницькі та інші проекти, соціальні практики, рецензії науково-дослідницьких робіт, виконаних учнем, участь у конференціях та інших сферах реалізації учнів. Важливою складовою даного розділу є самооцінка учня, його рефлексія на власну діяльність. А крім того, не слід забувати, що це може бути підставою для пільгового вступу до ВНЗ (співбесіда, олімпіади абітурієнтів тощо).

На завершення зазначимо, що використання портфоліо у якості накопичувальної оцінки дає можливість індивідуалізувати процес оцінювання із збереженням класичної бальної шкали, активізувати стимулюючо-мотиваційну та виховну функції оцінювання; сприяє формуванню компетентності учнів. А описані можливості портфоліо роблять його перспективною формою представлення індивідуальної направленості навчальних досягнень конкретного учня, що відповідає завданням модернізації освіти.

Література:

1. Указ Президента України „Про Національну доктрину освіти” 17/04/2002 №347/2002.
2. Смутьсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: Монографія.– К., 2001.– 276 с.
3. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: „К.І.С.”, 2003. – С.13-42.
4. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти: Навчально-практичне видання за редакцією В.О. Огнев'юка. – К.: ”Перун”, 2004. – 176с.
5. Жалдак М.І., Морзе Н.В. Інформатика-7. Експериментальний навчальний посібник для учнів 7 класу загальноосвітньої школи. – К.: ДіаСофт, 2000. – 208с.
6. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. Пособие для студ. пед. Вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 272с.
7. Д. Халперн Психология критического мышления. – СПб: издательство “Питер”, 2000.- 512с.
8. Щепакіна Т.Є. Використання українського фольклору під час формування навчальних задач з теми „Інформація і повідомлення” // Комп'ютер у школі та сім'ї, 2002.-№ 5. -С.17-21.
9. Новикова Т.Г. Портфоліо как одна из форм оценивания индивидуальных достижений гимназистов // Исследовательская работа школьников, 2004.- №2 (8). -С.168-170.
10. Intel® „Навчання для майбутнього”. – К.: Видавнича група ВНУ, 2004. – 416с.